

Vaidas Šeferis
Vilniaus universitetas

SAĖMONĖS DIRGINIMAS PRAMOGINĖS SPAUDOS MISTINIUOSE TEKSTUOSE

ĮVADINĖS PASTABOS

Ši analizė yra dalis didesnio darbo, skirto išsiaiškinti vertybinėms orientacijoms pramoginėje Lietuvos spaudoje. Pramoginės spaudos terminas čia vartojamas sąlygiškai. Pateikiamame darbe šiuo terminu vadinami tie dabar lietuvių kalba leidžiami laikraščiai, kurie nėra dienraščiai ir nesiorientuoja į specifinę auditoriją. Tad darbo objektu nelaikomi elitinės orientacijos leidiniai (tokie kaip *Septynios mėnų dienos*, *Literatūra ir menas*, *Šiaurės Atėnai*), tautinių arba seksualinių mažumų spauda, laikraščiai vaikams, moksleiviams bei studentams. Šitaip suprantant pramoginę spaudą, darbo objektą vis vien sudaro ne mažiau kaip septyniolika leidinių, tokių kaip *Neliūdėk*, *Miražai*, *Akcentai*, *Siaubas*, *Žvilgsnis*, *Jonis*, *Europa*, *Akistata* ir kt.

Analizė apima tik vieną pramoginės spaudos teminių lauką, kurį sąlygiškai pavadinau misticismu lauku. Jam priskirtini straipsniai okultizmo, astrologijos, magijos temomis, publikacijos apie pasaulio sąrangą, metafizinius reiškinius (taip pat ir istorijos apie vaiduoklius) bei svarstymai apie žmogaus „mokslus“ (Taro kortos, runos, chiromantija ir kt.). Skiriamasis šio teminio lauko bruožas – kalbėjimas apie jautimais nesuvokiamus, antgamtinius reiškinius bei žmogaus santykį su tais reiškiniais. Specifine atšaka reikėtų laikyti istorijas apie ateivius iš kitų planetų: dažnai (nors ne visada) samprotavimai apie juos sunkiai atskiriami nuo samprotavimų apie metafizinius reiškinius arba magiją.

Misticizmas pramoginėje spaudoje – vienas didžiausių teminių laukų, aptinkamas visuose paminėtuose laikraščiuose. Statistiškai jis apima iki 20 procentų visų pramoginės spaudos publikacijų (iš šiam darbui perskaitytų 192 publikacijų jam priklauso 42).

Šio rašinio tikslas – išryškinti konkrečių tekstų bruožus, leidžiančius kalbėti apie *sąmonės dirginimo* techniką pramoginės spaudos teminiame lauke.

I. SĄMONĖS DIRGINIMAS NERIŠLIUOSE TEKSTUOSE

Pradėkime nuo straipsnio „Ištempti erdvėje – laike“ (*Žvilgsnis*, 1995, rugsėjo 28–spalio 5, nr. 37 (195), p. 6). Jame aptariama „kosminio informacinio lauko“ idėja. Toks laukas esąs Visatos sąrangos pamatas ir lemias bet kurio jos elemento būtį: „[...] informacinis laukas turi visas galimybes Visatos, atomo, kristalo, gyvosios medžiagos evoliucijai [...], turi visą informaciją apie gyvąją ir negyvąją materiją“.

Nėra itin svarbu, kaip įsivaizduojama pasaulio sąranga šiame straipsnyje. Svarbesnis yra kalbėjimo būdas, kuriuo ta pasaulio sąranga pristatoma skaitytojui. Būtent kalbėjimo būdu išsiskiria pasakutinė teksto pastraipa: „Informacinis laukas subtilesnis už pačią subtiliausią materiją, todėl jis pirmapradiškai ir glūdi Visatoje visų plotmių evoliucijoje. Dėl šios priežasties suvokti gali būti ir paraleliniai pasauliai, susidedantys iš be galo subtilios materijos.“

Iki šios pastraipos tekste buvo nuosekliai plėtota pasirinktoji tema: apibūdinta „kosmoso informacinio lauko“ samprata, kilmė, savybės, reikšmė, jo pažinimo galimybės. Bet cituotoje pastraipoje tas nuoseklumas sulaužomas: prabylama apie materijos subtilumo laipsnius, visatos plotmes bei paralelinius pasaulius.

Pasakymai apie materijos subtilumą, Visatos plotmes bei paralelinius pasaulius sunkiai susiejami su „kosmoso informacinio lauko“ tema: kas yra materijos subtilumas? ką reiškia „Visatos plotmė“? kokie pasauliai čia minimi? su kuo lyginant konstatuojamas jų paralelumas? Neaišku, kuria prasme vartojamos šios sąvokos, todėl jos iškrenta iš teksto struktūros ir sunkina jo suvokimą.

Taigi cituota pastraipa teksto informatyvumo požiūriu yra nereikalinga. Tačiau būtent tokią – nerišlią, informaciją apsunkinančią – kalbą norėčiau laikyti būdingu aptariamojo teminio lauko bruožu. Tai patvirtina ir kitos publikacijos.

Tame pačiame *Žvilgsnio* numeryje spausdinamas straipsnis „Kas yra ekankaras“. Ekankaras – „Tai viena iš kontaktų su subtiliuoju

pasauliu užmezgimo metodikų.“ Straipsnio pavadinimas verčia manyti, kad jame bus pristatoma ši metodika. Bet pirmoje pastraipoje pradedama plėtoti kita tema. Kalbama apie žmogaus sąrangą: „Žmogus turi keletą kūnų – nuo materialijų iki pačių subtiliausių. Jie gali keliauti įvairiomis būties plotmėmis priklausomai nuo to, kokioje gyvename mes.“ Teksto viduryje atsisakoma ir šios temos. Pradedama pasakoti apie metafizinę pasaulio struktūrą (4–11 pastraipos). Pasaulis turįs septynias plotmes. Pavyzdžiui, būties plotmė – „Tai dorovės pasaulis, kuriame realizuojamas žmogaus dorovinis likimas.“ Be to, „tarp Kašmyro ir Afganistano, 8 tūkstančių metrų virš jūros lygio aukštyje [yra] nepasiekiamas šalis – rojus“. Į jį „nusileidžia kitų pasaulių gyventojai“.

Straipsnio pabaigoje atsisakoma ir šios temos: paskutinės keturios pastraipos skirtos pasakojimui apie žmones, kurie plėtojo ekankaro metodiką.

Matome, jog teksto struktūra yra apirusi. Sunku pasakyti, apie ką kalbama – apie žmogaus kūnus, būties plotmes ar rojų netoli Afganistano? Prieš akis turime tik rišlaus kalbėjimo atkarpas, kurios nesudaro darnios visumos. Akivaizdu, kad šiuo atveju teksto suprantamumą mažina ne kuri viena pastraipa – rašinio „Kas yra ekankaras“ visas tekstas yra nerišlus.

Kitas kalbinio bei loginio nerišlumo pavyzdys yra straipsnis „Kaip išsigelbėti nuo tamsių strėlių?“ (*Akcentai*, 1995, rugsėjo 1–7, nr. 35 (222), p. 4). Pacituosiu vieną šio rašinio pastraipą:

Bet kuris moksleivis gali pasidomėti, kodėl spinduliavimas, užtaisai, srovių susikirtimai tokie „protingi“ [...]. Kodėl energetiniai tinkleliai sudaryti su ypatingu geometrinio tvarkingumu – tartum bičių koriai? [...] Surizikuosiu sukelti pašaipą, bet vis dėlto pasakysiu, kad tamsybė tiek pat reali, kaip ir naktis, o šėtonas egzistuoja gyvenime taip, kaip mėnuo danguje.

Čia įdomu tai, kad trumputėje teksto atkarpoje sugebama sutalpinti du kalbėjimo būdus: mokslinį (konkretūs klausimai, fizikos terminai) ir poetinį. Be to, poetinis segmentas pateikiamas kaip atsakymas (ar paaiškinimas) į iškeltus scientistiškai konkrečius klausimus.

Šitoks kalbėjimo kodų maišymas išlieka tekste ir toliau. Susidaro savotiškas dviejų stilių koloidinis tirpalas, labai apsunkinantis pranešimo supratimą: „Tikriausiai todėl šventieji kalbėjo, kad vienas, dorai ir šventai gyvenantis, gali išgelbėti nuo stichinių nelaimių ištisą

vietovę. Nes jis kaip magnetas pritraukia erdvės ugnies aukštąją energiją [...].“

Ir šitoje citatoje, ir visame likusiame tekste reikšmės, terminai, objektai bei temos kraunami vienas ant kito be jokios tvarkos. Straipsnyje kalbama apie minusinius spindulius, nematomas sielos substancijas, neigiamus fluidus, kosmoso energiją, erdvinės ugnies aukštąją energiją, geopatogenines ir geomantines zonas. Čia pat apeliuojama į Dievą, Bažnyčią, tikėjimą, Jėzų Kristų, demonus, tamsiąsias jėgas ir pan. Tipiškas sakinytis: „Uolios maldos energetika, kai mes tai darome nuoširdžiai, lygi 6 balams, ji lengvai ‚išmėto‘ radiacines dalelytes į erdvę ir tarnauja apsauginiu skydu nuo daugelio ligų.“

Visa tai veikia panašiu į informacinių triukšmą negu į nuoseklų, logišką tekstą. Iš straipsnio paaiškėja tik tiek, kad kažkas kažką gali kažkaip paveikti ir kad žmogui nuolat kažkas gresia. Tas žodžių chaosas, kuriuo užpildomas skaitytojas, negali būti suvoktas. Tekstas neegzistuoja kaip struktūra: pakartotiniai skaitymai, bandymai klasifikuoti teksto figūras yra nereikalingi. Šios procedūros neduoda nieko naujo, palyginus su tuo, kas buvo pastebėta pirmuoju skaitymu.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad nerišlumas yra būdingas aptariamųjų tekstų bruožas. Trys aptartieji straipsniai yra tik dalis pavyzdžių. Nerišlumas – labai dažna misticismo teminio lauko ypatybė. Tai puikiai iliustruoja tokie straipsniai kaip „Septyni likimo įstatymai“ (*MMM – Miražai moterims ir merginoms*, 1995, spalio 25 – lapkričio 8, nr. 21 (43)); „Meilė – tai dieviškoji išmintis“ (*Žvilgsnis*, 1995, spalio 26 – lapkričio 2, nr. 41 (199)); „Kosmoso dvyniai“, „Kibernetiniai zombiai“ (*Anapus*, 1995, spalio, nr. 10 (46)); „Ateiviai keršija smalsiems“ (*Anapus*, 1995, rugsėjis, nr. 9 (45)) ir kt.

Tokias publikacijas būtų galima kvalifikuoti kaip autorių (ar sudarytojų) nesugebėjimą rašyti, jų neprofesionalumo ar neišprusimo požymį. Skaitytojas pasakytų, kad nieko negali suprasti, ir padėtų laikraštį į šalį. Tačiau taip neatsitinka. Laikraščiai yra perkami: už galimybę perskaityti juose išspausdintus straipsnius mokami pinigai. Tai rodo, kad tekstai komunikuoja su savo auditorija. Bet jeigu jie taip sunkiai suprantami, kai kada nenuoseklūs *ad absurdum*, – tai kas juose yra vertybė, už kurią mokami pinigai?

Į šį klausimą padėtų atsakyti prielaida, kad tokios rūšies straipsniai nėra skirti informuoti ar aiškinti. Pirmoji jų funkcija – sudirginti skaitytojo sąmonę. Tai paaiškintų kalbos chaosą aptartuose rašiniuose:

sąmonei sudirginti visiškai nereikalingas išbaigtas tekstas. Svarbu vis iš naujo ir kuo dažniau suvokėjo dėmesį bombarduoti paslaptینگais pavadinimais.

Dirginimo mechanizmas veikia eksploatuodamas semiotikams pažįstamą situaciją „atrodyti: nebūti“, kitaip tariant – iliuziją.

Atrodymo lygmeniui tekste priklauso egzotiškai skambantys žodžiai, pavyzdžiui, geomantinė zona, informacijos laukas, kauzalinė plotmė ir pan. Tokius tekste sutiktus žodžius skaitytojas stengiasi atpažinti (pvz., mėgina suvokti, ką galėtų reikšti „erdvinės ugnies aukštoji energija“). Tačiau tekstas kaip struktūra neegzistuoja, ir todėl žodžio atpažinimas neįmanomas – egzotiškieji sąskambiai nesusieti su jokia prasme. Tokiu būdu skaitytojui pateikiama iliuzija: teksto prasmė tik atrodo esanti, iš tiesų ji neegzistuoja. Tuo tarpu protas apšaudomas vis naujais paslaptینگais žodžiais, kurių taip pat negalima identifikuoti. Šitaip sukuriama psichologinė įtampa, kai nuolat tenka suprasti nesuprantamas, bet „patrauklias“ sąvokas. Būtent šią įtampą ir galime vadinti sąmonės dirginimu.

Pastebėtina, kad iliuzijai formuoti pasirenkami neatsitiktiniai žodžiai. Ypač mėgstami pseudomoksliniai terminai (subtili materija, minusiniai spinduliai, informacinis laukas) bei mitologinės figūros (Šambala, Damlaras, demonai). Labai dažnai pasitelkiami žodžiai „astralas“, „siela“, „eteris“, „kosmosas“, „visata“, „būtis“ ir kt. Taigi – ne bet kas gali tapti sąmonės dirgikliu. Egzistuoja tam tikros preferencijos. Būtų įdomu pramoginę spaudą išanalizuoti vien šiuo aspektu: galbūt pavyktų sudaryti konkretų „įdomių“ figūrų sąrašą. Pastarasis praverstų kaip medžiaga dabartinio masinio skonio tyrimui.

Kalbėjimas apie sąmonės dirginimą iki šiol rėmėsi analizuojamų tekstų nerišlumu. Tačiau erzinti gali bet kuris prastai parašytas tekstas, bet kuri sunkiai suvokiama informacija. Tad ar galime apie dirginimą kalbėti kaip apie specifinį pramoginės spaudos bruožą? Be to, ne visi aptariamoje spaudoje publikuojami straipsniai logiškai bei kalbos požiūriu nenuoseklūs. Galima aptikti ir „normalių“ publikacijų – istorijų su vientisu siužetu, tvarkinga kompozicija ir logiškais sintaksiniais ryšiais. Kyla klausimas – ar išlieka sąmonės dirginimas, išnykus teksto nerišlumui?

II. SAĖMONĖS DIRGINIMAS RIŠLIUOSE TEKSTUOSE

Pradžioje išanalizuokime vieną teksto ištrauką iš jau minėto straipsnio „Kaip išsigelbėti nuo tamsiųjų strėlių?“:

Bet kuris moksleivis gali pasidomėti, kodėl spinduliavimas, užtaisai, srovių susikirtimai tokie „protingi“, kodėl skleidžia fokusuotus spindulius griežtai nustatyto pjūvio. Kodėl energetiniai tinkleliai sudaryti su ypatingu geometrinu tvarkingumu – tartum bičių koriai?

Ši teksto atkarpa yra rišli. Ją sudaro trys vienas kitą papildantys klausimai, orientuoti į tą patį objektą – mįslingus gamtos reiškinius. Atkreipkime dėmesį į tai, kaip konstruojami šie sakiniai. Klausimas keliamas iš bet kurios sakinio dalies, išskyrus veiksnį:

– iš tarinio: kodėl srovių susikirtimai **protingi**?

– iš papildinio: kodėl skleidžia **fokusuotus spindulius**?

– iš aplinkybės: kodėl energetiniai tinkleliai sudaryti [...] **tartum bičių koriai**?

Šitokia klausimo konstrukcija leidžia pranešėjui pasiekti specifinį efektą: ji verčia adresatą nekvestionuoti tų sąvokų, kurios sintaksiškai yra veiksnių pozicijose: ne „kas yra srovių susikirtimai?“, bet „kodėl jie protingi?“; ne „kas yra energetiniai tinkleliai?“, bet „kodėl jie geometriškai taisyklingi?“ Kadangi veiksnys lieka už klausimo, tai už klausimo atsiduria ir tas objektas, į kurį nurodo veiksmu einantis žodis. Čia pasinaudojama pseudologine inversija: jeigu objektas egzistuoja, tai galima aptarti jo savybes/jeigu aptariamos objekto savybės, vadinasi, objektas egzistuoja.

Taigi jei kalbama apie energetinio tinklelio savybes, vadinasi, toks tinklelis yra. Nes juk neaptarinėtum savybių to, kas neegzistuoja.

Šių sintaksinių bei pseudologinių manipuliacijų pasekmė ta, kad pranešimo suvokėjas netiesiogiai verčiamas pripažinti tam tikrų objektų buvimą. Kitaip tariant, visiems objektams, į kuriuos nurodo veiksniais einantys žodžiai, suteikiamas „realybės“ statusas.

Visi šiame sintaksiniame žaidime dalyvaujantys žodžiai – veiksniai parinkti taip, jog jais žymimi objektai priešintųsi sutapatinami su „realybe“. Tas priešinimasis kyla iš veiksnio poziciją užimančių reiškinių neapčiuopiamumo: suvokėjui neaišku, kas yra tas „energetinis tinklelis“ arba „srovių susikirtimas“. Todėl jam sunku už tokios išskydusios reikšmės matyti dar neapčiuopiamesnį objektą ir mąstyti apie jį kaip apie „realų“.

Taigi, viena vertus, adresatas kalbinėmis priemonėmis skatinamas identifikuoti signifikatus kaip „realybę“, kita vertus, tie signifikatai turi bruožų, kurie šiam realumo statusui įsigalioti neleidžia. Atsiranda dvi diametraliai priešingos suvokimo galimybės, kylančios tuo pačiu metu iš to paties objekto: laikyti jį „realybe“ – nelaikyti „realybe“. Kadangi nėra viena galimybė nenusveria kitos, sąmonė yra dirginama.

Svarbu, kad toks mechanizmas veikia rišliame tekste. Tai patvirtina ir straipsniai apie ateivius iš kitų planetų. Iš visų misticizmo teminiam laukui priklausančių publikacijų būtent jie dažniausiai išlaiko teminį nuoseklumą ir kalbinį rišlumą.

Ateivių figūra ypatinga tuo, kad ją sunku identifikuoti kaip empirinę realybę. Tam priešinasi skaitytojo patirtis: jis nėra ateivių matęs, nėra girdėjęs, nėra su jais užmezgęs kontakto. Galbūt jis net nežino apie ateivius (pvz., vaikas).

Tekstu neįmanoma pakeisti empirinės adresato patirties, todėl pranešėjas gali tik vienu būdu įrodyti skaitytojui ateivių realumą – papasakoti jam apie kitų žmonių kontaktus su nežemiškų civilizacijų atstovais. Kitaip tariant, adresatą reikia **įtikinti**, kad svetimą patirtį pripažintų lygiaverte savajai.

Egzistuoja nemažai tokio įtikinimo būdų. Vienas labiausiai paplitusių – pasiremti autoritetu.

Naudojantis šią priemonę pranešėjas tekstualiai demonstruoja, kad pranešimo turinys yra sankcionuotas autoriteto, kuriuo skaitytojas neturėtų abejoti.

Itin dažnai apeliuojama į mokslininkus: „Grupė amerikiečių **genetikų** [išryškinta mano – V. Š.], vadovaujamų **profesoriaus A.K.**, išspausdino stulbinantį straipsnį ‚Slapta intervencija: Žemės užkariavimas‘. [...] žmogaus kraujuje **mokslininkai** aptiko genų, kuriuos įskiepijo ... ateiviai iš kitos planetos“ (*Anapus*, 1995, nr. 9).

Kalbant apie ateivius, įtikinančiomis laikomos ir kitokios autoriteto formos. Pavyzdžiui, oficialus pranešimas, spauda, kosmoso tyrimo agentūros (NASA) ir pan.: „Tuo tarpu **oficialūs pranešimai, laikraščių reportažai** [išryškinta mano – V. Š.] bei žmonių pasakojimai apie žemės gyventojų susitikimus su kosmitais byloja, kad ne viskas gerai klostosi [...]. Buvęs NASA darbuotojas Maksas Lonkaikas turi nuotraukų, kurios gali patvirtinti pačias drąsiausias hipotezes“ (*Anapus*, 1995, nr. 9).

Autoritetais laikomų figūrų sąrašas yra palyginti trumpas. Neteko susidurti su atveju, kad teiginiai būtų paremiami apeliuojant, tarkim,

į muzikos specialistus ar Lietuvos Seimą. Būtų prasminga organizuoti kompleksinę pramoginės spaudos analizę autoriteto aspektu. Tikėtina, jog ji atskleistų nemažai įdomių moderniojo autoriteto bruožų.

Versti adresatą galvoti apie ateivius kaip apie „realybę“ galima ir smulkiai detalizuojant: „Mėnulyje bazę įkūrę ateiviai iš kitų planetų [...] skiriasi nuo mūsų. Jie gali gyventi be oro ir vandens, yra prisitaikę išverti staigius temperatūros pokyčius ir sparčiai kuriasi Mėnulyje“ (*Anapus*, 1995, nr. 9).

Paminėtos ateivių fiziologijos detalės leidžia galvoti, kad žmonės yra atlikę eksperimentų su ateiviais: ar gali jie išgyventi be oro, ar ne? Retorine priemone sukuriamas išpūdis, jog ateivis yra to paties lygio realybė, kaip bet kuris žemės padaras.

Pasitaiko ir labai originalių įtikinimo būdų. Straipsnio „Žmogaus kraujyje rasta nežemiškos kilmės genų“ (*Anapus*, 1995, nr. 9) pabaigoje spausdinamas testas, kuris skirtas patikrinti, ar skaitytojas pats nėra nežemiškos civilizacijos atstovas: „Jei į 6 klausimus atsakysite teigiamai, pasak profesoriaus, tai gali reikšti, kad jūs – molgeinistas.“

Bet kurio teksto paskirtis – padėti skaitytojui interpretuoti savo patirtį. Kai testu pasiūloma išsiaiškinti, ar nesi „molgeinistas“, esi priverstas suprasti, kad ateiviai yra ne mažiau realūs nei pati kasdieniščiausia tavo patirtis.

Specifinė klausimo sintaksė, nuoroda į autoritetą, detalizavimas, testas – visa tai yra sąmonės dirginimo technikos sudėtiniai elementai. Šių priemonių funkcija – skaitytojo galvoje sukelti įtampą tarp dviejų galimų sprendimų (ateivių nėra – ateiviai yra). Nė viena iš paminėtų priemonių negali nei galutinai įrodyti ateivių egzistavimo, nei jų paneigti. Tad įtampa skaitytojo sąmonėje sukeliama, bet neišsprendžiama. Šis konstatavimas leidžia manyti, kad ir rišlių tekstų, priklausančių misticismo teminiam laukui, pirmoji funkcija yra skaitytojo sąmonės dirginimas.

* * *

Apibendrinant analizę galima teigti, jog pramoginės spaudos misticismo teminiame lauke daugelis tekstų į pirmą planą iškelia sąmonės dirginimo funkciją. Tokia nuostata didžia dalimi lemia šių tekstų komponavimo ypatybes, figūrų paradigmas, retorikos priemonių pasirinkimą. Tai leidžia daryti prielaidą, kad sąmonės dirginimas yra viena iš pagrindinių šio teminio lauko komunikacinių funkcijų.